

De autobiografie van Pieter Geyl

Zelfbevestiging en openhartigheid^o

De Londense, later Utrechtse hoogleraar Pieter Geyl (1887-1966) was tijdens de tussenoorlogse periode de schepper van een 'Groot-Nederlandse geschiedschrijving' en een van de bezielers van de politieke Groot-Nederlandse beweging. In oktober 1940 behoorde hij bij de vooraanstaanden die werden opgepakt door de Duitse bezetter, als represaille voor de internering van Duitse staatsburgers in Nederlands Indië. Samen met de andere tweehonderd 'Indische gijzelaars' werd hij geïnterneerd, eerst in Duitsland – in "*de gouden hoek van Buchenwald*" – en vanaf november 1941 in Noord-Brabant, tot hij in februari 1944 werd vrijgelaten. De gijzelaars behielden de mogelijkheid om wetenschappelijk werk te verrichten, en Geyl heeft in hun midden het boek kunnen voorbereiden waarmee hij onmiddellijk na de oorlog internationaal zou doorbreken als criticus van de historiografie: *Napoleon, voor en tegen in de Franse geschiedschrijving*. Hij heeft er ook in 1942 een lijvige autobiografie geschreven. Na de oorlog zou hij die laten uittikken en ze herhaaldelijk herlezen, corrigeren en aanvullen, onder meer nog in 1963. In 1964 sprak hij op band een *Levensverhaal* in, dat liep tot 1945 en dat na zijn dood werd opgenomen in zijn bundel *Pennestrijd over Staat en Historie* uit 1971.

De uitgebreide autobiografie uit 1942 (met de latere toevoegingen) werd nu integraal uitgegeven in een fors boek, met een sobere maar voorbeeldige annotatie. De bezorgers zijn Wim Berkelaar van de Vrije Universiteit Amsterdam, die aan een Geyl-biografie werkt, Leen Dorsman die buitengewoon hoogleraar Universiteitsgeschiedenis is in Utrecht en Pieter van Hees. Onze mederedacteur Van Hees heeft bijna een halve eeuw lang aan de Universiteit Utrecht een groot deel van zijn wetenschappelijk werk gewijd aan het toegankelijk maken van Pieter Geysls omvangrijke oeuvre.¹ Daaraan danken we onder meer de uitgave van schatten

^o Pieter Geyl, *Ik die zo weinig in mijn verleden leef. Autobiografie 1887-1940. Bezorgd en toegelicht door Wim Berkelaar, Leen Dorsman & Pieter van Hees*, Amsterdam, Wereldbibliotheek, 2009, ill., 483 pp.

1. Zie F.W. Lantink, *Inleiding*, in: F.W. Lantink (red.), *Nationalisme en Historiografie. Rondom Pieter Geyl. Afscheidsbundel voor Piet van Hees*, Utrecht, 2005, pp. 7-17.

Portrettekening Pieter Geyl, jaren 1930. [ADV N, VTA21]

uit Geyls enorme correspondentie, meer dan 600 stuks in de driedelige *Geyl en Vlaanderen*² en 1125 in de vijfdelige *Briefwisseling Gerretson-Geyl*.³

De *Autobiografie* bevestigt uiteraard het beeld dat Geyl van zichzelf getekend heeft in zijn *Levensverhaal*, en dat hij al verspreid had in tal van andere geschriften en toespraken na de Tweede Wereldoorlog, dus ten tijde van de Benelux. Namelijk het beeld van de krachtdadige en wijze Groot-Nederlander, die steun verleende aan de flaminganten in hun strijd voor hun Nederlandse cultuur, en die de Hollanders wees op hun stamplicht van solidariteit, maar die zich krachtig afzette tegen de dwazen die een vernietiging van België nastreefden. Een zelfbevestiging is het hoofddoel van elke autobiografie, en het ware oneerlijk om een auteur daarvan een verwijt te maken. Maar in dit geval moeten we de omstandigheden vermelden waarin het werk werd geschreven, omdat die er onvermijdelijk op moesten inwerken.

Door vele medegijzelaars in Buchenwald werd Geyl aanvankelijk ontvangen als een hond in het kegelspel. Want ze kenden hem als een vooraanstaande onder de Groot-Nederlanders, in grote meerderheid uitgesproken fascist en Duitsgezinden, die hoopten dat Duitsland zijn voorspiegelingen uit de Eerste Wereldoorlog zou waarmaken, namelijk België zou vernietigen en Vlaanderen bij Nederland inlijven.⁴ Diegenen die hem ietwat beter kenden, wisten dat hij sinds 1936, als hoogleraar in Utrecht en dus rijksambtenaar, zijn strijd tegen België gemilderd had en herhaaldelijk publiek had stelling genomen, tegelijk tegen het fascisme en het communisme. Maar nog in 1939 was hij mede-oprichter en bestuurslid van de Utrechtse afdeling van de anti-Belgische Stichting Noord-Nederland-Vlaanderen, die sterk overwegend in fascistische handen was.⁵ Nadat in mei-juni 1940 nazi-Duitsland België en Frankrijk verslagen had zoals de Groot-Nederlanders hadden gehoopt (waarbij helaas ditmaal de Nederlandse neutraliteit niet was gerespecteerd zoals in de Eerste Wereldoorlog) was de Groot-Nederlandse actie nog geïntensifieerd en had ze in heel brede kring gehoor gevonden, vermits het *völkische* Duitsland als overwinnaar de kaart van Europa ging hertekenen. Maar in het religieus-socialistische weekblad *Tijd en Taak* was de beoogde inlijving van Vlaanderen bij Nederland principieel afgewezen op 31 augustus 1940. Daarop had Geyl er op 14 september het antwoord laten verschijnen dat "*als werkelijk Vlaanderen na vier eeuwen samenleven met Wallonië daar genoeg*

2. P. van Hees & A.W. Willemsen (sam.), *Geyl en Vlaanderen. Uit het archief van prof. dr. P. Geyl. Brieven en notities*, Antwerpen-Utrecht, 1973-1975.

3. P. van Hees & G. Puchinger (sam.), *Briefwisseling Gerretson-Geyl*, Baarn, 1979-1981.

4. In de *Autobiografie* schreef Geyl zelf over de reden waarom de Utrechtse hoogleraar G.W. Kernkamp er zich tegen verzetten dat Geyl zijn opvolger zou worden in 1935: "*Heel de Groot-Nederlandse beweging leek hem pro-Duits en op weg om nationaal-socialistisch te worden. Overdreven maar niet geheel onjuist helaas.*" (p. 258)

5. J. Niewold, De Stichting Noord-Nederland-Vlaanderen tussen het Vlaams Nationaal Verbond, het Zwart Front en de NSB. Een beeld van de infiltraties in de periode 1937-1941, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 58, 1999, nr. 1, pp. 21-23.

van had en nu bij ons kwam aankloppen”, Nederland zijn stamplicht moest doen en het opnemen. Drie weken later werden de ‘Indische gijzelaars’ opgepakt. Het spreekt vanzelf dat Geyl, zoals latere getuigenissen van gijzelaars in Buchenwald het signaleren, “verdacht” was bij zijn medegevangenen, “als besmet beschouwd werd”, hij werd zelfs “fel aangevallen”, maar hij slaagde erin zich wit te wassen door te stellen dat hij “allang gebroken had met de stromingen die pro-Duits waren”.⁶

We moeten er dus rekening mee houden dat de *Autobiografie* einde 1942 werd geschreven, niet alleen nadat de Groot-Nederlandse beweging zich had gediscrediteerd door haar collaboratie, maar bovendien terwijl Geyl al jarenlang gevangen zat en het gevaar had gelopen te worden uitgestoten door zijn lotgenoten. Daar zat hij natuurlijk over te piekeren.⁷ Geen wonder dat we er een uitvoerige versie in vinden van het verhaal dat hij alsmaar zou blijven herhalen, en dat door sommige van zijn leerlingen werd uitgedragen na zijn dood, over zijn strijd tegen degenen die extremistische, simplistische conclusies trokken uit de Groot-Nederlandse gedachte.⁸

Maar anderzijds is de *Autobiografie* niet alleen veel uitvoeriger dan het *Levensverhaal*, maar ook openhartiger omdat ze niet bedoeld was voor publicatie binnen afzienbare tijd. Doordat L.J. Rogier ervan gebruik kon maken met het oog op de herdenking van de overleden Geyl in de schoot van de Koninklijke Nederlandse Akademie, kwam al in 1967 aan het licht dat die zijn politieke Groot-Nederlandse actie omschreef als zijn “eierdans” van de jaren twintig en tevens bekende: er zijn ogenblikken geweest dat ik op “de verscheuring van België” aanstuurde.⁹ Dat gaf aan Louis Vos een aanleiding om in 1975, aan de hand van de toen verschenen twee eerste delen van de briefwisseling *Geyl en Vlaanderen*, aan te tonen dat Geyls Groot-Nederlandse actie in de jaren twintig gericht was op “vernietiging van België en aanhechting van Vlaanderen bij Nederland”, en dat zijn zelfverklaarde ‘gematigd-

6. L. Wils, Geyl in Buchenwald. Voor en tegen de Groot-Nederlandse gedachte in 1940-1941, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 45, 1986, nr. 3, pp. 176-184. Geyl had in augustus 1940 voor zichzelf genoteerd: “Natuurlijk zou ik zielsgraag de verwezenlijking van mijn oude ideaal zien, maar niet ten koste van waarden die ik primair acht.”

7. “Een nationalistische beweging is een gevaarlijk iets.” Men kan zeggen “En waar is nu jouw redelijk nationalisme? Het hele terrein wordt beheerst door het andere in de verdoemelijkste vorm, en je bent er zelf mee slachtoffer van.” Daar zit iets in. – *De Vlaams-nationalistische beweging heeft naar mijn waarschuwingen en vermaningen niet geluisterd (...)* (p. 160)

8. “De gedachte van een verscheuring van België was mij geheel vertrouwd. Ik hield ze voor waarschijnlijk. Maar ik was er toch ver van het simplisme te delen (...) Jarenlang heb ik hem [Josué De Decker] zijdelings en rechtstreeks bestreden, tevergeefs, zijn geest heeft gewonnen (...) Tegen dat alles heeft niemand feller en volhardender gereageerd dan ik.” (pp. 162-163)

9. “Er zijn ogenblikken geweest dat ik inderdaad in mijn hart de verscheuring van België wel verwachtte en dan ook wenste, en erop aanstuurde zoveel ik praktisch kon of durfde zonder bepaald over de schreef te gaan. Maar dat is toch, dunkt mij, uitzondering geweest (...) Het is al die jaren een beetje een eierdans geweest. Ik heb moeten aanvuren en tegelijk temperen.” (pp. 171-172)

heid' bestond uit voorzichtigheid en behendigheid in de keuze van de middelen voor dit radicale doel. Deze aantasting van het gevestigde beeld van Geyl werd met verontwaardiging afgewezen door een aantal sympathisanten van Geyl.¹⁰ De openhartige *Autobiografie* verdient dus een aandachtige lezing.

GEYLS BEKERING TOT HET GROOTNEERLANDISME

“Dat nationalisme van mij (...) kreeg een bijzondere kleur door mijn ontdekking van de Vlaamse beweging. Dit is een belangrijk punt in mijn laatste Leidse jaren geweest – belangrijk voor de toekomst. In 1910 (meen ik) heb ik met Corrie [zijn verloofde, LW] gelogeerd bij mijn achterneef (neef van mijn moeder) Domela Nieuwenhuis, die predikant te Gent was en een vurig aanhanger van de flamingantische en Groot-Nederlandse gedachte. Mijn eerste kennismaking met Vlaanderen en met de Vlaamse beweging onder die auspiciën is voor mijn hele leven vruchtbaar geweest.” (p. 37)

We weten dat die pangermanistische Friese dominee van Deense afkomst, J.D. Domela Nieuwenhuis Nyegaard, op 6 april 1914 schreef aan het hoofdsecretariaat van het Algemeen Nederlands Verbond (ANV) in Dordrecht, dat het Groot-Nederlandse ideaal ondenkbaar was zonder politieke gevolgen, dat de Nederlands-Belgische grens behoorde uit wandelen te gaan in zuidwaartse richting.¹¹ Toen enkele maanden later de Eerste Wereldoorlog uitbrak, zou Domela optreden als 'de vader van het activisme': al voordat het Duitse leger Gent bereikt had, stelde hij zich ten dienste ervan, en hij organiseerde de zogenaamde Jongvlaamse

10. L. Vos, Geyl en Vlaanderen: een discussie. De eierdans van P. Geyl. Zijn grootnederlandse politiek in de jaren twintig, in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden (BMGN)*, jg. 90, 1975, nr. 3, pp. 444-457. Er volgden protesten van Arie Willemsen (Geyl als Groot-Nederlander in de jaren twintig, in de *BMGN*, jg. 90, 1975, nr. 3, pp. 458-473; Vos repliceerde in *BMGN*, jg. 91, 1976, nr. 1, pp. 80-81) en Ludo Simons (Pieter Geyl en het Vlaams-Nationalisme 1920-1940, in: *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, jg. 30, 1976, pp.189-210).

Na de publicatie van het derde deel van *Geyl en Vlaanderen* en van de *Briefwisseling Gerretson-Geyl*, kon ik de stelling van Louis Vos nog steviger onderbouwen en ze uitbreiden, in L. Wils, Gerretson, Geyl en Vos. Spanningen tussen de Groot-Nederlandse Beweging en de Vlaams-nationalistische, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 41, 1982, nr. 2, pp. 95-120. Nu volgde ten eerste een gezamenlijk protest door Pieter van Hees en Arie Willemsen: Leuvens recidivisme. Het gebruik door prof. dr. L. Wils van de briefwisselingen Geyl en Vlaanderen en Gerretson-Geyl, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 42, 1983, nr. 1, pp. 44-58 (beantwoord door L. Wils, Nog eens Gerretson, Geyl en Vos, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 42, 1983, nr. 1, pp. 59-63), en ten tweede een protest van H.W. von der Dunk, De Groot-Nederlandse gedachte geen tic van excentrieke heren, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jg. 97, 1984, pp. 207-213.

In 1990 bevestigde Jo Tollebeek, die heel het archief van Geyl had doorgenomen, ook de onuitgegeven briefwisseling en de *Autobiografie*: “Kortom: Geyl toonde zich in de concrete politiek wel een reformist; in zijn streven was hij echter een revolutionair”; J. Tollebeek, *De toga van Fruin. Denken over geschiedenis in Nederland*, Amsterdam, 1990, pp. 324-332. Hiertegen zijn mij geen protesten van Geyls sympathisanten bekend.

11. L. Wils, *Honderd jaar Vlaamse Beweging, 2, 1914-1936*, Leuven, 1985, p. 18.

beweging die meteen en openlijk de vernietiging van België als doel stelde. In 1918 beschreef hijzelf wat hem toen was overkomen: *“Vlaanderen zonk al dieper weg in de nacht van de Franse, zelf ondergaande beschaving (...) Toen kwam de oorlog. Nu voelde ik het plotseling: Het is ‘t ogenblik. België neigt ten val (...) Als deze wereldoorlog het monster, dat op ‘t Vlaamse volk zit, verbrijzelt, de hele Belgische-Brusselse-Koninklijke-ministeriële-parlementaire Waalse klik voor eeuwig verplettert, zal Vlaanderen ontwaken (...) In Gods kracht greep ik met machtige hand een wegstervend volk aan, en blies in die halfdoden, die sinds eeuwen geen staatsvormende gave meer hadden, de levenwekkende gedachte van een eigen Staat Vlaanderen.”*¹²

Het was inderdaad onder Domela's auspiciën dat Geyl voor het leven aanhanger werd van zijn Groot-Nederlandse gedachte. Niet dat hij de protestantse motivering van diens haat tegen België deelde. Zoals zijn vader was Geyl een multatuliaan: *“Ik was niet gedoopt, ging nooit naar de catechisatie. Een compleet heidentje en een rationalistje om van te rillen.”* (p. 17)

Maar als Groot-Nederlander: *“Ik was geen enkeling in de Noord-Nederlandse studentenwereld (...) In 1911 trok ik met een klein groepje (...) opnieuw naar Gent, naar een Vlaams studentencongres. Na mijn eerste vluchtige indrukken werd dat een openbaring voor mij. Dat bezoek heeft trouwens nog een ander belang. Bij die gelegenheid heb ik Gerretson leren kennen, die in Brussel studeerde en met zijn vriend Hoek, met Brusselse studentenpetten op, het congres bijwoonde (...) Gerretson heb ik tot 1920 uit het oog verloren, maar in de Vlaamse kwestie ben ik geïnteresseerd gebleven. Thuisgekomen schreef ik een artikel, ‘Vlaamsche indrukken en beschouwingen’ (...) het eerste getuigenis van mijn nieuw gewonnen Groot-Nederlands inzicht en hartstocht”,* in het tijdschrift *Onze Eeuw* in 1911. (pp. 37-38)

Dat enthousiaste artikel over het belang van de geestdriftige, onweerstaanbare Vlaamse strijd voor de vernederlandsing van de universiteit, die Geyl in Gent had meegevoeld, besloot hij met een oproep aan zijn landgenoten om zich daar achter te scharen: *“Grootse en schone mogelijkheden bewaart ons de toekomst. De herleving van Vlaanderen stelt ons een wijder gezichtseinder. Andere en jonge idealen zijn ook voor óns leefbaar. Een volk, dat heel een helft herwinnen gaat en dromen kan van een nieuwe en bredere beschaving, behoeft nog zijn toevlucht niet te nemen tot het zoeken van een min of meer kunstmatige ‘roeping’ om de naam van ‘een dufland en een gebluste natie’ te ontgaan. Dát, onder meer, betekent voor ons de Vlaamse Beweging.”*¹³

Die opgave voor het Nederlandse volk om *“heel een helft te herwinnen”*, was niet zomaar een bevlieging van de laatstejaarsstudent geschiedenis in Leiden.

12. Over Domela: L. Wils, *Flamenpolitik en aktivisme. Vlaanderen tegenover België in de Eerste Wereldoorlog*, Leuven, 1974, pp. 56-60. Voor een uitvoerige hagiografie: L. Buning, *Het strijdbare leven van J.D. Domela Nieuwenhuis Nyegaard*, Assen, 1976.

13. *Vlaamse indrukken en beschouwingen (1911)*, in: P. Geyl, *Noord en Zuid. Eenheid en tweehed in de Lage Landen*, Utrecht-Antwerpen, 1960, pp. 15-26.

Wanneer Geyl in december 1913, als leraar in Schiedam, tot doctor promoveerde, had hij bij zijn dissertatie *“een principieel Groot-Nederlandse stelling”* gevoegd. Die luidde: *“De algemeen gangbare mening, als zou het uiteenvallen van het koninkrijk der Nederlanden in 1830 niet slechts een onvermijdelijk, maar ook een in de gevolgen zegenrijke gebeurtenis zijn geweest, is behalve onjuist ook verderfelijk, aangezien zij de groei van het ideaal ener zoal niet volledige dan toch zeer nauwe hereniging in de weg staat.”* (pp. 53 en 395) Onmiddellijk na zijn promotie vertrok Geyl als correspondent voor de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* naar Londen. Daar viel hij middenin de explosieve Ierse kwestie die toen de Britse politiek domineerde, iets wat zijn nationalisme en irredentisme alleen maar kan gestimuleerd hebben. En in augustus 1914 brak de Wereldoorlog uit, veroverde Duitsland België en bood het al in september-oktober aan Nederland een volledige of gedeeltelijke afstand van Vlaanderen aan. Dat was een lokaas om Nederland een min of meer gedwongen *Anschluss* aan het Duitse keizerrijk, of zelfs in dat federatieve keizerrijk, makkelijker te doen aanvaarden. De Duitse kanselier Bethmann had immers al voor de oorlog gewezen op *“een zekere gevoeligheid van de Nederlanden, die ondanks alle tegenstrijdige verzekeringen, de afscheiding van België niet helemaal verteerd hebben”*. De Duitse *Flamenpolitik* was een onderdeel van hun *Niederlandepolitik*.¹⁴

In zijn *Autobiografie* beschreef Geyl als volgt de definitieve start van zijn levenslange bemoeienis met de 'Vlaamse kwestie': *“Er is mij altijd bijgebleven dat ik in grote ontroering en opwindung was over de bezetting van Brussel door de Duitsers [20 augustus 1914] en over de Nederlandse opschriften op de Grote Markt – op zichzelf een onbeduidende kleinigheid van niets [door de bezetter opgelegd in 1915; LW]. Ik volgde de zaken gedurende de oorlog ook met gespannen belangstelling.”* (p. 92) Die zaken hielden in dat de bezetter, met het oog op de *Angliederung* van de Lage Landen aan of in het keizerrijk, vanaf 2 september 1914 (dus nog vóór de Marneslag van 6 tot 9 september) ostentatief het Nederlands ging bevorderen in België om Holland te lijmen. En dat hij, toen het na die nederlaag bleek dat de oorlog lang zou duren, systematisch werkte om België *“durch Unterstreichung der flämisch-wallonischen Zwistigkeiten dauernd zu schwächen”*. Daarbij konden *“die Holländer als nützliche Werkzeuge in der flämischen Frage Verwendung finden”*. Dat schreef Richard Kühlmann, de Duitse gezant in Den Haag en weldra staatssecretaris, aan de kanselier Bethmann-Hollweg.¹⁵ Het belangrijkste werktuig dat het gezantschap kon inzetten, *“onze Groot-Nederlandse vertrouwensman”*, was Frederik Carel Gerretson die toen de

14. Over die Duitse plannen en aanbiedingen: L. Wils, *De Groot-Nederlandse Beweging 1914-1944*, in: L. Wils, *Vlaanderen, België, Groot-Nederland. Mythe en Geschiedenis*, Leuven, 1994, pp. 261-264. Bethmann wilde na de Marneslag vrede sluiten *“sur le dos du Belge”* door aan Frankrijk Wallonië af te staan; H. Haag, *Le comte Charles de Broqueville, Ministre d'État, et les luttes pour le pouvoir (1910-1940)*, Louvain-la-Neuve-Brussel, 1990, p. 262.

15. Op 23 augustus 1915; L. Wils, *De Groot-Nederlandse Beweging [...]*, p. 264.

pangermaanse toer opging.¹⁶ Hij schiep in Duitse dienst een 'Groot-Nederlandse beweging' voor de vernietiging van België, waarin hij een aantal jonge intellectuelen actief kon betrekken, en die sympathie won in brede Hollandse kringen, bijzonder de protestantse en liberale. Om te beginnen trad Gerretson in de lente van 1915 op, met medewerking van Derk Hoek, als stroman van het gezantschap voor het opkopen van het dagblad van Belgische vluchtelingen in Nederland, *De Vlaamsche Stem*. Aan dat blad kon hij dan een anti-Belgische koers opleggen en zo een scheuring creëren in de Vlaamse beweging. Hij zou na de oorlog bij herhaling, en in zekere zin terecht, de eer opeisen dat het activisme niet in België ontstaan was, maar in Nederland (en door zijn toedoen).

Geyl volgde vanuit Londen dus met gespannen belangstelling de Duitse politiek tot destabilisering van België en de opbouw van een anti-Belgische Groot-Nederlandse beweging door Gerretson. Dat vloekte niet met zijn taak als correspondent van de Duitsgezinde *Nieuwe Rotterdamse Courant*, die door Duitsland werd gesubsidieerd om het activisme te verspreiden in het bezette België zowel als onder de vele Vlaamse vluchtelingen in Nederland.¹⁷ Hoewel Geyl zich pas na de oorlog in de strijd zou werpen als de voornaamste medestander van Gerretson, moeten we toch hier de vraag stellen hoe zijn stellingname, die van Gerretson en het hele Hollandse Grootneerlandisme te verklaren zijn.

DE IDEOLOGISCHE WORTELS VAN HET GROOTNEERLANDISME

De nationaal-imperiale ideeën, die in West-Europa opgang maakten tijdens de laatste decennia van de negentiende eeuw, deden ook Nederland aan. Ze waren levendig in de intellectuele milieus, bijzonder de protestantse en de liberale, sinds de twee Transvaalse Vrijheidsoorlogen van 1880-1881 en 1899-1902, gevoegd bij de chronische koloniale Atjeh-oorlog sinds 1873. Het Algemeen Nederlands Verbond wakkerde sinds 1898 de verbondenheid met de Nederlanders in het buitenland en in de koloniën aan, de verbondenheid met Zuid-Afrika en ook die met Vlaanderen. Het ANV kende studentenafdelingen aan de meeste universiteiten, en sinds januari 1910 werden er Groot-Nederlandse studentencongressen gehouden, afwisselend in een Vlaamse en een Hollandse stad.¹⁸ Geyl herinnerde zich dus terecht dat hij "*geen enkeling in de Noord-Nederlandse studentenwereld*" was geweest.

16. Over de doeleinden van Gerretson: L. Wils, *De Groot-Nederlandse Beweging [...]*, pp. 272-275. "*Opname van een politiek Groot-Nederland in Groot-Duits verband moet hem kennelijk voor de geest gestaan hebben*", zoals P. Blaas het formuleerde in: *Geyl en Gerretson: het gedachtegoed der Groot-Nederlandse beweging*, in: P. Blaas, *De burgerlijke eeuw. Over eeuwwenden, liberale burgerij en geschiedschrijving*, Hilversum, 2000, p. 166.

17. L. Wils, *De Groot-Nederlandse Beweging [...]*, p. 266.

18. P. van Hees, *Groot-Nederlandse Studentencongressen*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging (NEVB)*, Tiel, 1998, pp. 1364-1367.

Het ANV was een uitdrukking van het *völkische* denken dat in de negentiende eeuw en tot aan de Tweede Wereldoorlog in heel Europa sterke invloed uitoefende op de opvatting van de natie, en van de rol die de taal en de biologische afstamming in de naties speelden. De hele Vlaamse beweging was daardoor gemerkt, ook in haar Nederlandse oriëntering en haar sympathie voor Duitsland, sympathie die werd geformuleerd als een Germaans bewustzijn tegenover het Franse opdringen.¹⁹

In Duitsland waren die *völkische* denkbeelden tot extreme gevolgtrekkingen ontwikkeld. Uit reactie tegen de napoleontische overheersing werden destijds al, bijzonder door Ernst Moritz Arndt (1769-1860), alle gebieden die in de Romeinse tijd Germaans geweest waren, tot Duitsland gerekend. In die visie moest de latere afdwaling tot zelfstandigheid van gebieden zoals de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden, worden ongedaan gemaakt.²⁰ De nieuwe Franse aanval op Duitsland in 1870 en de *Reichsgründung* verhevigden deze *völkische* opvatting van een Germaans-Franse tegenstelling, zowel als een Germaans-Slavische tegenstelling. Na 1890 raakte dit expansieve *völkische* denken verweven met het verlangen om het jonge Duitse keizerrijk tot een wereldmacht te verheffen, onder meer door de opslorping van de kleine Germaanse randstaten die van de kern waren afgefallen.

Dit *völkische* denken had in Nederland een veel ruimere invloed dan alleen op de pangermaansgezinden als Domela en Gerretson. Nederland behoorde tot de Duitse cultuurkring. Dat was al in de tweede helft van de achttiende eeuw begonnen volgens J. Kloek en W. Mijnhardt: *"In het bestek van minder dan één generatie wordt het Duitsland dat hier cultureel de toon zet. Veel meer dan de Franse of de Engelse zijn het de Duitse filosofen, pedagogen, theologen, dichters en wetenschappers die in de Republiek weerklank vinden."*²¹ En zoals Frits Boterman stelde: *"Nederland was sinds de negentiende eeuw via allerlei banden met Duitsland verbonden, niet alleen in politiek en economisch opzicht, maar ook via de literatuur, de muziek, de filosofie, de wetenschap en het universitaire systeem van Bildung."* Dat duurde tot rond 1930. Pas na 1945 zouden de Verenigde Staten *"de rol van cultureel ijkpunt van Duitsland"* overnemen.²²

De Duits-*völkische* opvatting dat België een satelliet van Frankrijk was en dus een vijand, bovendien een tegennatuurlijke staat waarin de Vlaamse halfdoden aan het wegsterven waren, sloot aan bij het Hollands-protestantse zelfbeeld. Dat

19. Opnieuw benadrukt in G. Draye, *Laboratoria van de natie. Literaire genootschappen in Vlaanderen 1830-1914*, Nijmegen, 2009. Volgens Arie Willemsen werd *"de inhoud van Geyls nationalisme – hoe kon het anders – evenzeer als dat van zijn tijdgenoten bepaald door wat de belangrijkste tendentie in het nationalisme in Europa leek te zijn"*, zeker na de Eerste Wereldoorlog; A. Willemsen, Geyl als Groot-Nederlander in de jaren twintig [...], pp. 462-464.

20. H. von der Dunk, *Der deutsche Vormärz und Belgien 1830/48*, Wiesbaden, 1966, p. 65 en passim.

21. J. Kloek & W. Mijnhardt, *1800. Blauwdrukken voor een samenleving*, Den Haag, 2001, p. 228.

22. F. Boterman & M. Vogel (ed.), *Nederland en Duitsland in het interbellum*, Hilversum, 2003, pp. 13 en 18.

zelfbeeld was gestempeld door de afweer sinds 1814 tegen de Belgisch-katholieke bevolkingsmeerderheid in het Verenigd Koninkrijk van Willem I, tegen haar eis van een parlementaire democratie en tegen de Belgische Revolutie van 1830. Nederland had toen de wapens gegrepen voor de verdediging van de verlicht-protestantse *Obrigkeitsstaat* van Willem tegen *“het Franse jakobinisme en het Franse ultramontanisme van de Belgen, die geen natie waren”*. Ook nadat Nederland in 1848 een semi-liberale grondwet had aangenomen, zoals zovele Duitse staten toen, bleef die chauvinistische kijk op België leven tot in de twintigste eeuw, samen met de verheerlijking van de zelfmoord-martelaar J.C.J. van Speijk.²³

In de Eerste Wereldoorlog sympathiseerden de Nederlandse elites, niet alleen de protestantse maar ook de zogenaamd liberale, met het conservatieve Duitse keizerrijk waarmee ze zich zowel politiek als cultureel verwant wisten, tegen *“het jakobijnse Frankrijk”*. En al onmiddellijk, vanaf augustus 1914, werd in de Nederlandse pers zowel als in de Duitse *“het Belgische vraagstuk”* ter discussie gesteld. De anti-Belgische Groot-Nederlandse beweging, die tijdens het volgende jaar werd gecreëerd, kon steunen op het Nederlandse nationalistische zelfbeeld dat verweven was met het antirevolutionaire geschiedenisbeeld van Groen van Prinsterer en met de Duitse *völkische* opvattingen. Die beweging kreeg krachtige steun uit de hoogste politieke kringen. Zelfs de liberale minister-president Cort van der Linden en de prestigieuze protestantse staatsman Abraham Kuyper moedigden de gezant Kühlmann en kanselier Bethmann uitdrukkelijk aan om *“een heel verregeaande autonomie van de Vlaamse gebiedsdelen tegenover de rest van België”* tot stand te brengen (Cort van der Linden), of zelfs twee afzonderlijke koninkrijken onder een personele unie (Kuyper).²⁴ Tot hun spijt verloor Duitsland de oorlog.

Geyl heeft tot op het einde van zijn leven, zoals Arndt, de gebieden waar Germanen zich gevestigd hadden op het einde van het Romeinse rijk, voor zijn taalgebied en uiteindelijk voor zijn natie opgeëist. Nog in 1958 publiceerde hij volgende absurde tekst, als uitgangspunt van een zoveelste betoog van zijn Groot-Nederlandse geschiedbeschuwing: *“Maar zo er al geen Nederlandse staat was, daar was, sedert de verhuizing en nederzetting van de Franken in de zesde eeuw na Christus, een Nederlands taalgebied. De uitgestrektheid daarvan is door de eeuwen heen opmerkelijk constant gebleven.”*²⁵ Een onveranderlijk Nederlands taalgebied sedert de zesde

23. L. Wils, 1830: van de Belgische protonatie naar de natiestaat, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 66, 2007, nr. 4, pp. 199-227 en 303-321; hernomen in L. Wils, *Van de Belgische naar de Vlaamse natie. Een geschiedenis van de Vlaamse beweging*, Leuven, 2009, pp. 37-79. En L. Wils, *De zogenaamde Groot-Nederlandse geschiedschrijving*, in: L. Wils, *Vlaanderen, België, Groot-Nederland [...]*, pp. 418-424.

24. L. Wils, *De Groot-Nederlandse beweging [...]*, pp. 267-268.

25. P. Geyl, *Groot-Nederlandse tegenover klein-Nederlandse geschiedbeschuwing*, in: P. Geyl, *Geschiedenis als medespeler*, Utrecht-Antwerpen, 1958, p. 93.

eeuw! Dus zeshonderd jaar vóór *hebben olla vogala*, achthonderd jaar voordat de monniken van Ter Doest bij Brugge aan de Brusselaar Jan Van Ruusbroec om een Latijnse vertaling vroegen, opdat ze zijn *Chierheit der gheesteliker Brulocht* beter zouden kunnen smaken dan in het Brabants. En die zogenaamde vaststelling van een onveranderlijk Nederlands taalgebied sinds de zesde eeuw – waar lagen toen de grenzen ervan? – diende dan als bewijs, als enig bewijs, dat Henri Pirenne niet het recht had om “*het geleidelijk tot één natie groeien van een Germaanse en een Romaanse bevolking*” te beschrijven, met name “*te tonen hoe onderlinge verbindingen van economische, politieke, sociale, culturele aard tot gelijkvormige verhoudingen leidden en gebieden aan weerskanten van de taalgrens aaneensnoerden.*” Vanwege de Waal Pirenne was dat partijwerk voor “*de beweging van penetratie en verovering die de Franse cultuur, onder auspiciën van de gecentraliseerde Belgische staat, in Vlaanderen uitvoerde.*”²⁶ Geyl stond dus in 1958 nog op hetzelfde standpunt als in 1942, toen hij in zijn *Autobiografie* schreef over Pirenne “*waarvan ik aangetoond had dat de geest die zijn werk bezielde in de grond een anti-Nederlandse geest was, de belgicist bij uitnemendheid, de aartstegenstander van de Nederlandse ontwakning van Vlaanderen.*” (p. 213) Arndt zou dat allemaal niet anders gezegd hebben.

STRIJD TEGEN BELGIË, VOOR EEN GROTER NEDERLAND

In 1919 verliet Geyl zijn redacteurschap van de *NRC* om Londense vertegenwoordiger te worden van “*een Nederlands propagandabureau*”, het Nationaal Bureau voor Documentatie, “*meest om in de dadelijk na de wapenstilstand tussen Nederland en België gerezen moeilijkheden het Nederlandse standpunt te verdedigen*”. (pp. 90-91) België wilde zowel als de Groot-Nederlanders van de oorlog gebruikmaken, namelijk om het scheidingsverdrag met Nederland, dat in 1839 door de Mogendheden was opgelegd en dat door de Pruisisch-Duitse garant was geschonden, in het nieuwe vredesverdrag te laten herzien. Daarbij wilde het vooral militaire beveiliging tegen een nieuwe Duitse aanval, door voor zijn landsverdediging te kunnen beschikken over de Scheldemonding, die Nederland in 1914 gesloten had voor de garanten die, in uitvoering van de verdragen van 1839, het onrechtmatig aangevallen België te hulp kwamen. Het wilde ook een erkenning van zijn soevereiniteit over de Wielingen, de enige Scheldemond die voor het grote zeevaartverkeer geschikt is en die langs de kust in de Belgische territoriale wateren ligt. Nederland beweerde daarover soevereiniteit te bezitten ‘sinds de middeleeuwen’, maar had die niet laten gelden toen de Duitsers Zeebrugge tot een oorlogshaven uitbouwden. Bovendien wilde België een einde maken aan de Nederlandse obstructie inzake de verbinding van de Schelde met de Rijn, die het volgens het scheidingsverdrag moest in stand houden. – Na aanslepende betwistingen en onderhandelingen zouden beide landen

26. P. Geyl, *Groot-Nederlandse tegenover klein-Nederlandse geschiedbeschouwing [...]*, pp. 102-105.

op 3 april 1925 een verdrag ondertekenen, dat vooral belangrijke verbeteringen voorzag voor de havens van Antwerpen en Gent. In de Memorie van Toelichting werd bepaald dat de soevereiniteit over de Wielingen en de doorvaart van Belgische oorlogsschepen op de Schelde niet werden geregeld door dat verdrag. Op die punten bleven beide landen dus op hun tegenovergestelde standpunten staan.

De Groot-Nederlanders, die tijdens de Duitse ineenstorting in de zomer en de herfst van 1918 een toontje lager waren gaan zingen, hadden vanaf begin 1919 hun offensief tegen België hernomen, met de steun van gevluchte activisten. Ze vonden in de Belgische eis tot herziening van het scheidingsverdrag uit 1839 het thema waarmee ze de Duitsgezinde Hollandse opinie nog meer tegen 'het annexionistische België' konden opzetten. In 1925 zouden ze, in samenwerking met de Rotterdamse en Amsterdamse havenkringen, tegen het ondertekende verdrag een geweldig offensief ontketenen, aangezien dat *"de Rijnmond zou uitleveren aan het imperialisme van Frankrijk, via zijn satellietstaat België"*. Zo slaagden ze erin hun invloed in Nederland nog aanzienlijk uit te breiden, en het verdrag in maart 1927 te doen verwerpen door de Eerste Kamer. Ze konden tijdens de volgende jaren de betrekkingen tussen beide staten ernstig vertroebelen en het sluiten van een nieuw verdrag onmogelijk maken tot aan de Tweede Wereldoorlog.²⁷

Geyl werd in 1919 een *"onofficieel persattaché van de Nederlandse legatie"* in Londen.²⁸ De oprichters van het Bureau vonden het *"zelf beter, niet openlijk en rechtstreeks onder Buitenlandse Zaken te komen, beter voor de goede zaak namelijk"*. (p. 247) Dat verhoogde natuurlijk de geloofwaardigheid van *"mijn zuiver politiek-journalistieke werk voor het bureau van Drion* [de directeur van het Bureau, F.W.J. Drion; LW]. *Jarenlang vormden artikelen over de Belgisch-Nederlandse moeilijkheden daarvan de hoofdschotel. Als ik er kans toe zag, liet ik niet na er de Vlaamse kwestie bij te pas te brengen, en dikwijls behandelde ik die afzonderlijk en opzettelijk; dan wel veel onder een schuilnaam."* (p. 156) Achteraf bekeken: *"Mijn goede tijd voor het bureau van Drion was geweest in de jaren van onze moeilijkheden met België. Ik deed er van allerlei op ander gebied, maar het enige dat ikzelf van wezenlijk belang vond, was dat ik dáárin verrichtte. Zo om en bij '30, en vooral sedert '33 [het naziregime in Duitsland, dat beide landen bedreigde; LW] verviel dat. Onze regering en de Belgische werden koek en ei (...) het betekende dat ik mijn werkzaamheden voor het bureau zelf niet meer zo belangrijk vinden kon."* (p. 237)²⁹

27. Heel de problematiek van de herziening van het scheidingsverdrag, het verdrag van 1925 en de verwerping daarvan, in L. Wils, *Burgemeester Van Cauwelaert 1923-1932*, Antwerpen-Amsterdam, 2005, pp. 83-116.

28. Zo noemde hij het in zijn *Levensverhaal*; P. Geyl, *Pennestrijd over staat en historie*, Groningen, 1971, p. 316.

29. Of, zoals Jo Tollebeek het formuleerde in J. Tollebeek, *De toga van Fruin [...]*, pp. 330-331: *"De toenadering tussen de Belgische en de Nederlandse regeringen betekende immers dat hij vanaf*

De financiering van het Bureau was na enkele jaren overgenomen door Buitenlandse Zaken,³⁰ maar toch gaf het apart statuut ervan aan Geyl een zekere onafhankelijkheid: hij was geen rijksambtenaar. Daarom kon hij in zijn strijd tegen België verdergaan dan de gezant in Londen, R. de Marees van Swinderen, of het ministerie wenselijk vonden. *“De leider van het bureau in Den Haag (...) Drion (...) stond achter mij ook als hij het persoonlijk geheel oneens met mij was, zoals in de Vlaamse kwestie, die ik nooit liet rusten en waarin Buitenlandse Zaken mij altijd met argwaan en ongenoegen zag roeren.”* (p. 92)

Geyl heeft dikwijls verhaald hoe hij moest optornen tegen het onbegrip, de vreesachtigheid of de kleinmoedigheid van zijn omgeving. Zoals in april 1929, toen de Groot-Nederlanders erin geslaagd waren om de tegenstelling tussen België en Nederland op een kookpunt te brengen. Ze hadden onder meer voor grof geld documenten gekocht van (onbestaande) afspraken in het kader van het Frans-Belgisch Militair Akkoord uit 1920, volgens welke beide landen voor een aanval op Duitsland doorheen Nederlands Limburg zouden trekken. Met medeweten van Buitenlandse Zaken in Den Haag, dat er ook intrapte, hadden ze die teksten gepubliceerd en daarmee een enorme internationale rel veroorzaakt, die ze bleven rekken door de weldra gebleken valsheid van hun stukken te blijven ontkennen. In die atmosfeer hechtten ze aan de doorvoering, in drie Vlaamse steden, van een vroeger geplande reeks ‘wetenschappelijke lezingen door Hollandse geleerden’ waarvan sommige duidelijk provocerend bedoeld waren.³¹ Onder meer die waarin Geyl zijn aan Arndt ontleende visie op België zou komen doceren. Geyl vernam dat de Belgische overheid die verdere escalatie niet zou tolereren, en ook Buitenlandse Zaken in Den Haag [dat was verwittigd door dat van Brussel; LW] *“liet mij nu door Drion zeggen dat het gewenst was dat ik mij aan geen onaangenaamheden blootstelde. Ik heb toen op het Plein een gesprek gehad met de secretaris-generaal (...) en gaf te kennen dat ik niettemin gaan zou. Hij waarschuwde voor de gevolgen: men wenste geen incidenten. Dat ik die waarschuwing in de wind sloeg, was zeker een daad van moed ofwel van roekeloosheid: ik zette mijn inkomen van het bureau en daarmee mijn hele*

circa 1933 de anti-Belgische agitatie die hij met de steun van het Nationaal Bureau had gevoerd, moest staken.”

30. *“Het hele bureau, dat van particuliere bijdragen (industrie en dergelijke) bestond, raakte in moeilijkheden en moest door Buitenlandse Zaken overgenomen worden (dat was pas in ‘25 of ‘26, geloof ik) [maar later verbeterde Geyl: 1922/3?], dat het gedane werk van voldoende nationaal belang achtte om een onderbreking te willen voorkomen. Van die tijd af heb ik dus indirect onder Buitenlandse Zaken gestaan.”* (pp. 91-92)

31. Meer over de lezingen, en de reacties erop van de Belgische regering: L. Wils, Wetenschap en politiek omstreeks 1928. Het ontstaan van de Vlaamse Wetenschappelijke Stichting, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 37, 1978, nr. 3, kol. 129-142. Dat kan worden aangevuld met gegevens uit P. van Hees & G. Puchinger (sam.), *Briefwisseling Gerretson- Geyl*, nrs. 197-205, 211, 236, 237, 240-242.

bestaan op het spel."

In Leuven kreeg Geyl inderdaad verbod om zijn lezing te houden, en dat was de verhoopde gelegenheid om een nieuw incident tussen beide landen uit te lokken: *"Zulke situaties werken op mij altijd als champagne (...) Ik ging over Brussel naar Antwerpen en hier regelrecht naar De Schelde, het blad van Vos, met wie ik een artikel ontwierp waarin de zaak de volgende ochtend als een smaad aan een onschuldige en hoogstaande man van wetenschap door een blinde regering aangedaan aan het publiek werd medegedeeld. Met dat artikel op zak reisde ik diezelfde ochtend naar Den Haag en kwam met opgestreken zeil bij de ambtenaar van Buitenlandse Zaken wiens waarschuwing ik verwaarloosd had (...) en eiste dat men in Brussel opheldering vragen zou over de mij ten deel gevallen bejegening. Nu, hier was geen sprake van. Buitenlandse Zaken stond op het standpunt dat België het recht had wie ook als ongewenst vreemdeling te verwijderen (...) Het merkwaardige is dat mij geen enkele opmerking gemaakt werd over mijn onvoorzichtigheid of ongezeglijkheid."* (pp. 169-171) En in zijn *Levensverhaal* zou Geyl kunnen verhalen dat in Nederland *"de pers bepaald op mijn hand was"*.³² Het doel was daarmee toch gedeeltelijk bereikt.

Dat Geyl geen rijksambtenaar was, kwam ook het 'Plein', zoals hij het ministerie soms noemde, goed uit, want het hoefde hem dus geen reprimande te geven voor zijn overdreven ijver. Zijn werkzaamheid in Londen werd gecamoufleerd door een leerstoel in Dutch studies aan het University College daar, gesticht en gefinancierd door dezelfde nationalistische privé-instanties die het Bureau opgericht hadden. Zijn artikelen in, en zijn tussenkomsten bij de Britse pers (en de Vlaamse beweging) konden veel doeltreffender uitgaan van 'de Londense hoogleraar Geyl' dan van een persattaché van het gezantschap; hoewel van zijn optreden als zodanig *"zijn inkomen van het bureau en daarmee zijn hele bestaan"* afhing.

Onder de vleugels van het bureau kon Geyl in Londen zelfs werken om de toewijzing van Vlaanderen aan Holland, die Duitsland in de oorlog had aangeboden, nu van Groot-Brittannië te bekomen. En dat met de formuleringen van de Duits-Groot-Nederlandse propaganda van destijds. Zo rapporteerde hij op 13 oktober 1920 aan Drion (en van daar aan het Plein): *"Hier geldt intussen evenzeer, dat men in Engeland misschien tot het inzicht zal komen, dat België toch niet meer wezenlijk onafhankelijk zijn kan ('a Franch satrapy' noemt de Nation van verleden zaterdag het)³³ en dat het dan nog maar het veiligst, het meest in het Engels belang zal zijn, om Vlaanderen, d.w.z. heel de Belgische kust en Antwerpen, onder de hoede van Nederland te stellen (...) Een verdeling volgens de taalgrens is niet een geheel nieuwe gedachte: ze werd al besproken tussen De Witt en Lodewijk XIV."*³⁴

32. P. Geyl, *Pennestrijd over staat en historie [...]*, pp. 326-327.

33. Allicht was dat geschreven of ingegeven door Geyl, die bij de *Nation* een voet in huis had.

34. P. van Hees & A.W. Willemsen (sam.), *Geyl en Vlaanderen [...]*, nr. 12.

Al ondervond Geyl dus van hogerhand weinig of geen hinder in het nastreven van zijn Groot-Nederlands doel, het moest wel in de grootste discretie gebeuren. Bijzonder zijn samenwerking met veroordeelde activisten mocht niet uitlekken. Op 28 november 1920 stuurde hij aan Drion een brief door, die hij had ontvangen van de gewezen activist Antoon Jacob, die in de gevangenis een steile anti-Belg geworden was: *“Als je deze brief wilt publiceren in de rapporten, moet weer de naam verzwegen worden. Binnen een paar dagen hoop ik je nog te zenden een artikel over hetzelfde onderwerp mij door Borginon van de Frontpartij gezonden en waarvan ik een (geadapteerde) vertaling hier hoop gepubliceerd te krijgen; je kunt ook dat stuk afdrukken, maar als komend van ‘een Vlaming’ (...) Ik weet niet precies naar wie de rapporten gaan; het moet natuurlijk liever niet naar België uitlekken, dat ik persoonlijk als middelaar tussen de Fronters en de Engelse pers optreed.”*³⁵

Een jaar later, op 11 november 1921, naar aanleiding van de aanhouding van Adiel Debeuckelaere op beschuldiging van landverraad tijdens de oorlog, rapporteerde Geyl weer aan Drion: *“Ik ontvang vanochtend een brief van Vos, waarvan hierbij kopie. Nu is het heus onnodig om mij onder het oog te brengen, dat dit een zaak is om mee op te passen. Vos (ook Jacob) schrijft mij aan een ander adres en er is niets in zijn brieven om mijn identiteit te verraden. Wat ik met zijn inlichtingen doe, is natuurlijk onze zaak.”*³⁶ *Het zal geheel afhangen van de loop die de zaken nemen. De pogingen die ik totnogtoe gedaan heb om het Engelse publiek over de Vlaamse toestanden in te lichten zijn meer dan eens uitdrukkelijk door jou en dhr De Kanter*³⁷ *erkend als geheel op onze weg liggend en nuttig; Buitenlandse Zaken denkt er blijkens de goedkeuring van mijn memo evenzo over. Maar als men dat wil, moet men mij vrijlaten om contact te houden. Meer dan inlichtingen verzamelen doe ik tenslotte niet. Van politieke actie is geen sprake. Gevaar van ontdekking of aan-de-kaak-stelling is miniem om niet te zeggen nonexistent. Ik schrijf over deze zaken in de Engelse pers altijd anoniem of met de naam van een Vlaming (...) Als ik niets gedaan had op die wijze, zou er in de Engelse pers zo goed als niets gepubliceerd zijn over de Vlaamse kwestie en dat niet alleen, de anti-Vlaamse, de anti-Nederlandse, de annexionistische partij in België zou hier vrij spel gehad hebben.”* Ik voeg hierbij nog afschriften van brieven betreffende *“de inwendige verhoudingen in de Frontpartij te Antwerpen. Geen heel verheffend schouwspel helaas. Jacob zoals je zult opmerken is een krachtig maar steil theoretisch idealist. De anderen kunnen niet openlijk tegen hem op, maar hem verraden, waar hij machteloos in zijn cel zit, dat kunnen ze. De onbetrouwbaarheid van de Vlamingen, de typische onbetrouwbaarheid*

35. P. van Hees & A.W. Willemsen (sam.), *Geyl en Vlaanderen [...]*, nr. 14.

36. Geyl bleef jarenlang brieven van allerlei Vlaamse correspondenten doorsturen naar Drion en dus uiteindelijk naar ‘het Plein’. Hij vertelde dat dus blijkbaar niet aan de afzenders, want wat hij met hun brieven deed was hun zaak niet.

37. P.J. de Kanter, toezichthouder op het Bureau, voorzitter van het ANV 1920-1940.

van een onderworpen ras, komt jammerlijk in deze geschiedenis uit.”³⁸

Hoe verantwoordde Geyl in zijn *Autobiografie* zijn deelname aan de Groot-Nederlandse strijd tegen het verdrag van 1925, dat zo gunstig was voor Gent en bijzonder voor Antwerpen? Nu de meeste Groot-Nederlanders zich in de collaboratie gestort hadden, draaide hij zich in vreemde kronkels om te verantwoorden dat hij in hun rangen gestreden had, tegen evidente Vlaamse belangen. *“De doctrinaire Vlaams-nationalisten en hun Nederlandse geestverwanten zagen de tegenstelling België-Vlaanderen zo absoluut dat zij eruit afleidden dat iedere toenadering tussen België en Nederland een nadeel voor Vlaanderen moest betekenen. Het verdrag zou een versterking van België opleveren, alweer: een versterking van de vijand, van de verdrukker van Vlaanderen.–Dit zijn van die simplistische, hyperconsequente en daardoor onrealistische redeneringen zoals ik ze in de beweging maar al te goed had leren kennen en waar ik groot wantrouwen tegen koesterde. De agitatie zoals die van Groot-Nederlandse zijde gevoerd werd, was mij dus niet sympathiek (...) Toch was het Rotterdams belang voor mij niet doorslaggevend (...) Wat de meeste indruk op mij maakte, intussen, dat waren de politieke bezwaren die tegen het voorgestelde Schelderegime aangevoerd werden. Ik zou ze nu niet meer precies weten. Het waren heel subtiele punten (...) Ik heb zelf nog iets tot die kant van de kwestie bijgedragen. Ik kreeg in Londen van Van Swinderen [de gezant] inzage van een extra-geheim stuk (...) Ik heb mij toen afgevraagd: mag ik van deze wetenschap, die ik aan het vertrouwen van Van Swinderen en mijn half-(kwart...!) officiële positie als vertegenwoordiger van het bureau dank, gebruik maken? Ik heb tenslotte gedacht dat het geen kwaad zou kunnen”* en Geyl gebruikte dat wapen met succes in de campagne die door Gerretson en anderen gevoerd werd voor de verwerping van het verdrag door de Eerste Kamer.

Later heeft Geyl nog tweemaal deze tekst aangevuld. Een eerste keer: *“wat mij tegen [het verdrag] deed zijn, was de politieke factor: Frankrijk, enzovoorts”*. Dus het Duits-Groot-Nederlandse *völkische* verhaal over de Franse greep naar de Rijnmonding, via de satellietstaat België. De tweede keer, *“Geschreven na raadpleging van mijn aantekeningen: In maart 1927 liet Van Swinderen mij het proces-verbaal lezen van de zitting der grote mogendheden (...) waarin, in maart 1920”* bleek dat België reserves gemaakt had, niet alleen over de Wielingen, maar ook over zijn *“beweerd recht om te allen tijde zijn oorlogsschepen over de Schelde te laten varen (...) aanspraak op medesovereiniteit (...) Pas in de daaropvolgende nacht drong het tot mij door dat ik hier, zoals ik het in een aantekening noem, ‘een schandalig geheim op het spoor gekomen was’”*.³⁹ (pp. 173-175) Dat schandaal uit 1920 werd nu met succes gebruikt om de

38. P. van Hees & A.W. Willemsen (sam.), *Geyl en Vlaanderen [...]*, nr. 39.

39. In deze aanvulling ging Geyl tekeer tegen gezant Van Swinderen die, zoals zijn taak was als woordvoerder van de minister van Buitenlandse Zaken Van Karnebeek, in de Engelse pers ondersteuning bewerkte voor het Nederlands-Belgisch verdrag: *“Wat ik hem hoog aanrekende, was zijn intrigeren met de Engelse pers (...) in weerwil van de kritiek waarmee ik het hem moeilijk*

tegen België opgehitste publieke opinie op een kookpunt te brengen en in 1927 het verdrag te doen verwerpen, waarvan de Memorie van Toelichting uitdrukkelijk vermeldde dat dit twistpunt er niet in behandeld werd.

Geyl poogde al in zijn oorspronkelijke tekst uitvoerig te verklaren waarom hij aan de strijd tegen het verdrag had bijgedragen, tegen het evidente Vlaamse belang in: *“Ook dat Vos [de Antwerpse volksvertegenwoordiger Herman Vos] zich tot stelling nemen tegen het verdrag heeft laten bekeren: vermoedelijk wel onder de sterke pressie van Gerretson en anderen, waarbij ik mij ietwat gereserveerd zal hebben aangesloten; terwijl dan vervolgens zijn meedoen mij weer in de oppositie moet hebben versterkt.”* (p. 176)

Wat hier nieuw is in het verhaal, is de bekentenis van de *“sterke pressie”* op Vos. Die alludeert op het feit dat Vos' medewerking letterlijk gekocht werd door *“Gerretson en anderen”*, waaronder Geyl.⁴⁰ De prijs daarvoor was ten eerste de belofte van een ander verdrag, maar die belofte werd onmiddellijk leugenachtig gemaakt door Gerretson, zodat Vos van meet af erg ontgoocheld was. Ten tweede was er de aankoop van het Antwerpse dagblad *De Schelde*, die inderdaad gebeurde op 20 juli 1927, met de aanstelling van Vos tot bezoldigd hoofdredacteur zoals hij bedongen had.⁴¹ Voor de bedreigde Frontpartij in Antwerpen, en daarmee ook voor Vos' broodwinning als parlamentslid, was dat een dringende noodzaak. En Vos werd daarna door de politieke directeurs van het blad, Gerretson en Geyl, onder zware druk gehouden om een anti-Belgische koers te varen, niet alleen in zijn krant, maar zelfs als volksvertegenwoordiger en fractieleider in de Kamer. Hij werd door Geyl ook voortdurend geprest om samen te werken met de extremistische Hollandse Groot-Nederlanders en Vlaamse 'ballingen'.⁴² De spanning tussen Vos en zijn broodheren nam mettertijd toe,⁴³ en droeg ertoe bij dat hij in 1933 het

genoeg maakte, al liet ik hem natuurlijk de diepte van mijn ergernis en minachting niet peilen.” (p. 176)

40. L. Wils, *Burgemeester Van Cauwelaert 1923-1932 [...]*, pp. 97-102.

41. S. Van Clemen, De verkoop van het dagblad 'De Schelde' (1927-1929), in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 56, 1997, nr. 1, pp. 25-44.

42. *“Er was (zo omstreeks '27 schat ik) een poging geweest om de twee richtingen bij elkaar te brengen – ik had daar een heel werkzaam aandeel in gehad –, die precies het omgekeerde effect bereikte (...) dat was een informele samenkomst van leiders (...) in Den Haag, op ongeregelde tijden, maar telkens samenvallend met een bezoek aan Holland van mij. Een man of twaalf, meest Vlamingen uit Vlaanderen en ballingen in Holland. De Decker kwam niet, maar de bedoeling was toch mensen van de meer theoretische en extreme richting in een vrije gedachtewisseling met de praktische politici te brengen, zodat ze elkaar een beetje zouden leren kennen en verdragen. 't Was misschien al de tweede of derde keer dat Vos (die zeker wel alleen kwam omdat ik hem achter de voddens zat) daar een vrij scherpe discussie kreeg, ik weet niet meer waarover [later bijgevoegd: Studentenboycot] met Van Genechten, man van de andere richting(...) De bijeenkomsten hebben daarna niet meer plaats gehad.”* (pp. 165-166)

43. *“In veel Vlaams-nationalistische centra in den lande weigerde men eenvoudig zich moeite te geven voor een orgaan [De Schelde, waar Vos hoofdredacteur van was, en Geyl naast de fascist*

nationalisme verliet en overstapte naar de socialistische partij, in de plaats van naar het rechts-autoritaire VNV waarin Geyl hem wilde duwen.

Aangezien Geyl zijn briefwisseling herhaaldelijk herlas, was het zeker leugenachtig wanneer hij later bleef beweren dat Vos helaas niet strijdbaar genoeg was om met hem tegen de extremisten in te gaan.⁴⁴

DE GROOT-NEDERLANDSE GESCHIEDSCHRIJVING⁴⁵

Geyls historisch werk in Londen hing voor het grootste deel nauw samen met zijn strijd tegen België. Het begon al in februari 1920 met een reeks voordrachten van de persattaché over *Holland and Belgium, Their Common History and Their Relations*, die in boekvorm werd uitgegeven. Er verscheen een Nederlandse vertaling van in Antwerpen, op kosten van Geyl en vooral van Gerretson.⁴⁶ In augustus 1921 sprak hij op het Vlaams Filologencongres in Mechelen, en berichtte daarover aan Drion in een van zijn rapporten over de Vlaamse beweging: *“Mijn stelling was opnieuw, evenals in mijn Holland and Belgium, gericht tegen Colenbrander-Pirenne (...) Men begint*

Gerretson politiek directeur] *dat men te parlementarisch, te slap vond. Daarentegen had Vos veel meer kunnen doen zonder zijn beginselpositie in het minst prijs te geven. Vooral nog enige tijd later, zo omstreeks '30 denk ik, begon ik wel erg ongeduldig tegenover Vos te worden.*” (p. 178) Uit de Briefwisseling Gerretson-Geyl blijkt dat vooral Gerretson Vos te slap vond, niet anti-Belgisch genoeg, en hem daarom wou ontslaan als hoofdredacteur, wat Geyl meestal wilde beletten, maar wel aan Vos liet verstaan. Op 14 februari 1929 en op 7 mei 1930 stelde Geyl zelf aan Vos een duidelijk ultimatum omdat hij te Belgisch was, Leo Picard niet aanviel en Frans Van Cauwelaert niet genoeg aanviel; P. van Hees & A.W. Willemsen (sam.), *Geyl en Vlaanderen [...]*, nrs. 258 en 292.

44. *“De schreeuwers hebben de slag gewonnen, maar dat is voornamelijk de schuld geweest van het stilzwijgen van de anderen. Mijn grieven tegen de laksheid – tegen het tekort aan strijdvaardigheid van Vos in het bijzonder, maar hij was de enige niet – zijn in deze tijd [1934] verhandeld.”* (p. 198) Geyl had niet alleen op 7 juli 1933 Vos bezworen om zich bij het autoritaire VNV aan te sluiten. In 1934, toen de fascistische strekking van dat VNV niet meer te miskennen was, heeft hij nog gewerkt om het Vlaamse Front Antwerpen te doen terugkomen op zijn afwijzing ervan, *“met het gevolg dat partijen en blad [het VNV en De Schelde] bij elkaar gekomen zijn. Ik dacht daarmee een prachtige slag te slaan. Het blad redden en meteen saneren en de partij versterken door haar eindelijk een orgaan te verschaffen.”* (p. 235) Geyl gaf daarmee de aanleiding tot een scheuring in het Vlaamse Front, die de hele democratische Godsvrededefederatie ondermijnde. Ook later bleef voor hem de strijd tegen België voorrang hebben op de democratie. In oktober 1936 ging hij in Antwerpen zijn gehoor opzetten tegen *“de conceptie van een Belgische natie, waarin Walen en Vlamingen dooreengehust waren”*; P. Geyl, *Verzamelde Opstellen, 2*, Utrecht-Antwerpen, 1978, pp. 214-215. Zie verder L. Wils, *Gerretson Geyl en Vos, Spanningen tussen de Groot-Nederlandse beweging en de Vlaams-nationalistische*, in: L. Wils, *Vlaanderen, België, Groot-Nederland [...]*, pp. 300-314.

45. Zie L. Wils, *De zogenaamde Groot-Nederlandse geschiedschrijving*, in: L. Wils, *Vlaanderen, België, Groot-Nederland [...]*, pp. 384-428. En J. Tollebeek, *De toga van Fruin [...]*, pp. 324-349 en 355-361.

46. P. van Hees & A.W. Willemsen (sam.), *Geylen Vlaanderen [...]*, nrs. 23 en 24. Heel wat brieven uit deze verzameling tonen dat Gerretson geld beschikbaar stelde voor politieke initiatieven die in het verlengde lagen van zijn activiteit tijdens de oorlog.

mij in Vlaanderen enigszins te kennen als (gelijk Professor Scharpé uit Leuven me aan een paar vrienden voorstelde) 'de man die van Londen uit Pirenne afbreekt.'" In zijn *Autobiografie* noteerde hij over deze tussenkomst op het Mechelse congres: "Dat was de eerste maal dat ik voelde: mijn denkbeelden betekenen iets in Vlaanderen (...) De strijdende Vlamingen, de bewuste Vlaamse jongelingschap waren opgetogen dat daar een Hollander, en dan nog wel een professor in Londen (mijn moeilijkheden mochten zijn wat ze wilden, daar wisten zij niet van, en mijn kwaliteit als zodanig imponeerde!) zich warm maakte, een taal sprak die zij verstonden, die aansloot bij hun eigen streven en met beslistheid en helderheid een theorie verkondigde die aan heel hun beweging en hun idealen een stevige historische fundering gaf. Historische voorstelling kan nu eenmaal in de politieke strijd een dynamische factor van betekenis zijn. De Vlamingen ervoeren dat maar al te voelbaar aan den lijve, want de zienswijze van Pirenne, de schrijver van de *Histoire de Belgique* (...) werd dagelijks tegen hen aangevoerd. Natuurlijkheid en geleidelijkheid van de Vlaams-Waalse verbinding, waarachtigheid van de Belgische nationaliteit – alles onder Frans-culturele leiding natuurlijk: dat was het systeem van zijn boek. En hier kwam ik nu met een tegenovergestelde voorstelling: de natuurlijke verbinding van Vlaanderen met het Noorden alleen door catastrofes en buitenlands ingrijpen verbroken, Vlaanderen in verbinding met Wallonië achteropgeraakt, verbasterd, Vlaanderen in België bijna verstikt." (pp. 96-97)

Geyl vervolgde dat hij pas in 1927 "het werk van Pirenne zelf kritisch onder de loep nam, in een artikel (...) 'Belgicistische geschiedschrijving', dat wil zeggen geschiedschrijving die erop uit is, à tort et à travers, de gedachte 'België' uit de feiten te construeren. Het aantal fouten, misvattingen en verdraaiingen dat ik aanwees, was werkelijk ontstellend.⁴⁷ (...) Gek dat [onder de Nederlandse historici] men niet zien wilde hoe die urbane, indrukwekkende figuur, die met Nederlanders zo vriendelijk kon zijn, een in wezen anti-Nederlandse gedachte doorvoerde." (p. 97) Een geschiedenis van België bedenken was een in wezen anti-Nederlandse gedachte, ze schrijven was een aanval op Nederland, want in de opvatting die Geyl aan Arndt ontleend had, mocht of kon België niet bestaan en had het nooit mogen bestaan, op het grondgebied dat sinds de zesde eeuw aan Nederland toebehoorde. Een geschiedenis van België was dus bij bepaling een ontstellend samenraapsel van fouten, misvattingen en verdraaiingen. Terecht schreef Gerretson op 31 juli 1928 aan Geyl: "Wat kan jij brutaal liegen! En 't heerlijkst is, dat je 't zelf zo gelooft".⁴⁸

47. Een uitvoerige ontleding van dit artikel in L. Wils, *De zogenaamde Groot-Nederlandse geschiedschrijving*, in: L. Wils, *Vlaanderen, België, Groot-Nederland [...]*, pp. 394-401.

48. P. van Hees & G. Puchinger (sam.), *Briefwisseling Gerretson-Geyl [...]*, nr. 182. Jo Tollebeek drukte het zacht uit in J. Tollebeek, *De toga van Fruin [...]*, p. 335: "In deze polemieken schrok hij er overigens niet voor terug de denkbeelden van zijn tegenstanders te vereenvoudigen en te vertekenen. Dat geldt met name voor het werk van Pirenne."

Arnoldus Smits (links rechtstaand) bij het behalen van zijn doctoraat, Utrecht, 1950. Pieter Geyl rechtstaand achter de tafel.
[Foto, ADVN, VFB1441]

Het volstond niet dat Geyl in zijn correspondentie, in voorlezingen en publicaties zijn aanvallen op Pirenne alsmaar herhaalde. *“Ik leefde in polemiek die jaren, zo tot even in de dertig toe. Toen kwamen de delen van mijn Nederlandsche Stam, die constructief wilden zijn waar ik tot dan toe kritisch geweest was.”* (p. 158) In zijn *Histoire de Belgique* had Pirenne beschreven hoe de vorming omstreeks 1430 van de Bourgondische statenbond rond de vorstendommen Vlaanderen en Brabant, een bekroning was van een eeuwenlang naar-elkaar-toe-groeien, economisch, sociaal, cultureel en politiek, in de Lage Landen. Om dit meesterwerk van de Europese historiografie onderuit te halen, volstonden Geyls beschimpingen niet, maar moest hij het ook vervangen. Geyl zette zich dus aan het schrijven van een *Geschiedenis van de Nederlandsche Stam* vanaf de Frankische volksverhuizing. Dat was geen kleinigheid, temeer omdat in Holland de studie van de middeleeuwen verwaarloosd was. Op 27 december 1928 bekende hij aan zijn boezemvriend Gerretson: *“Ik ben in een moedeloze bui. Ik heb de laatste dagen hard aan mijn Nederlandsche Stam gewerkt, er liggen een 50 nieuwe bladzijden, en dan lijkt het me weer zo diletantisch, zo’n aftreksel van wat anderen gezegd hebben. Pirenne is een verbazende kraan. Hij wist er wat van,*

*van de Middeleeuwen en de Bourgondische tijd, ik niet. Karel de Stoute is nu gesneuveld, en ik zal de hemel danken als ik aan de opstand tegen Spanje toe ben. Dan weet ik er tenminste zelf ook eens iets van – verbeeld ik me.”*⁴⁹

Het eerste deel van de *Stam*, tot aan het Twaalfjarig Bestand in 1609, verscheen in 1930 als deel van het Groot-Nederlands offensief dat toen gevoerd werd tegen het eeuwfeest van het koninkrijk België.⁵⁰ Het tweede, even lijvige deel over 1609-1688, was in grote hoofdzak een geschiedenis van de republiek,⁵¹ geschreven met het oog op een benoeming tot hoogleraar in Nederland. *“Ik was verheugd toen deel II, dat ik beter vind dan deel I, uit strikt historisch standpunt beter verantwoord, in ‘34 verscheen: goed op tijd voor de benoeming [in Utrecht] dacht ik bij mezelf”*. (p. 256) Over zijn boek uit 1939, *Oranje en Stuart*, betreffende de jaren 1641-1672, noteerde Geyl verder: *“Ik heb het dadelijk een prestatie gevonden van een heel andere soort, en in zekere zin bevreemdender dan de Nederlandsche Stam”*. (p. 303).

Dat deel I wetenschappelijk niet veel voorstelde, vond niet alleen Geyl zelf, maar ook de literaire faculteit in Utrecht en haar voorbereidende commissie, toen die in mei 1935 advies moesten geven over de kandidaten voor de opvolging van professor G.W. Kernkamp. Geyl kon na de oorlog het archief van de faculteit inkijken, en stelde met verontwaardiging vast dat ze in *“een ronduit schandelijk stuk”* een vernietigend oordeel had geveld: *“Mijn hoofdwerk was de Geschiedenis van de Nederlandsche Stam. Bezit wel kwaliteiten, maar Geyl, die een geestdriftig voorstander van de Groot-Nederlandse gedachte is (mijn bundels vermeld) verwingt de feiten van de vaderlandse geschiedenis uit politieke vooringenomenheid (...)”* Dat was raak geformuleerd, maar Geyl was zich ervan bewust dat, dankzij diens machtige politieke invloed, *“Gerretson bij volgende instanties, curatoren en dan de minister, allicht meer bereiken kon dan bij de faculteit”*. (pp. 261-262) En zo gebeurde het. Geyl werd benoemd tegen de faculteit in. Al in 1920 had hij van Gerretson de aansporing gekregen dat diens politieke vrienden er allicht voor zouden kunnen zorgen dat Geyl *“vanuit dit centrale [Groot-Nederlandse] gezichtspunt straks te Leiden [zou] kunnen onderwijzen (...) indien gij kandidaat speciaal van een dergelijke geschiedopvatting waart”*.⁵²

Geyl schreef zijn afwijzing door de faculteit toe aan *“het algemeen vooroordeel (...) Bij Kernkamp cum suis moet er zeker ook kwade wil in het spel geweest zijn”*,

49. P. van Hees & G. Puchinger (sam.), *Briefwisseling Gerretson-Geyl [...]*, nr. 212.

50. *“Ik was er mij zelf van bewust dat ik met dat boek een daad verrichtte van wijder strekking dan voor de historische wetenschap alleen. Ik gaf aan de Groot-Nederlandse opvattingen ook in politieke zin een fundering, en het belangrijke was dat ik mij niet alleen tot de kleine kring van de overtuigden richtte, maar een veel ruimer lezerspubliek bereikte.”* (p. 202)

51. Aan Gerretson schreef Geyl op 9 december 1932: *“Het overgrote deel van de plaatsruimte komt voor het Noorden. Dat is natuurlijk: het Zuiden vegeteerde maar (...) Toch denk ik dat de kritiek zeggen zal: is dit nu Groot-Nederlandse geschiedenis?”*; P. van Hees & G. Puchinger (sam.), *Briefwisseling Gerretson-Geyl [...]*, nr. 410.

52. P. van Hees & G. Puchinger (sam.), *Briefwisseling Gerretson-Geyl [...]*, nr. 6.

en bovendien *“leek heel de Groot-Nederlandse beweging hem pro-Duits en op weg om nationaal-socialistisch te worden. Overdreven, maar niet geheel onjuist helaas (...) en dan kon de steun die ik kreeg van mensen als Gerretson en Van Vuuren hen natuurlijk enkel nog in hun misvatting versterken. Gerretson, de man van de kapitalistische indologische faculteit, naar het fascisme zwemende politieke avonturen ook (Ik weet zijn wonderlijke aberratie niet precies meer (...)).”* (pp. 258-259)

Elders voegde Geyl er nog aan toe dat zijn afwijzing ook gebeurde omdat het als *“oncollegiaal”* afgekeurd werd dat hij in 1933, met zijn mede-Groot-Nederlander P.N. van Eyck, een geweldig kabaal gemaakt had tegen de Leidse historicus H.Th. Colenbrander, met de bedoeling om die uit de historische gemeenschap te doen sluiten naar aanleiding van een kras geval van plagiaat. *“Het is tegelijk een feit dat Colenbrander er moreel nooit van bovenop gekomen is, al heeft men hem helaas in de Gids-redactie, in zijn hoogleraarschap, in de Akademie, in het bestuur van het Historisch Genootschap, kortom overal gehandhaafd.”* (p. 227) Colenbrander had *“de vaandeldrager der Groot-Nederlandse geschiedschrijving”* geciteerd, die had geschreven (in zijn *Stam*, deel 1) over het tot stand komen van de Unie van Atrecht in 1579 dat *“de Walen zich van hun rasgemeenschap tegenover de onze bewust werden”*. Colenbrander had daarop raak gereageerd: *“Welk een zonderling wanbegrip, in de actie der Malcontenten een anti-Dietse beweging te willen zien.”*⁵³ Zoals een groot deel van Colenbranders betoog over Willem de Zwijger was dit, zo verantwoordde Geyl de perscampagne die hij toen opgezet had, *“plagiaat naar Pirenne (...) een buitenlander (...) waarvan ik aangetoond had dat de geest die zijn werk bezielde in de grond een anti-Nederlandse geest was, de belgicist bij uitnemendheid, de aartstegenstander van de Nederlandse ontwakings van Vlaanderen”*. Colenbrander was *“de incarnatie van het klein-Nederlands historiografisch systeem dat ik het mijn levenstaak gemaakt had te bestrijden”*. (pp. 212-213) – Aan de rector van de Leidse universiteit, Johan Huizinga, had Geyl het ontslag van de professor gevraagd omdat die had *“nageschreven nog al liefst naar een Belgisch en ons bij uitstek onwelgezind auteur”*.⁵⁴ – Gerretson deed in deze zaak niet onder voor zijn vriend. Hij verweet Colenbrander dat die de Groot-Nederlandse historische school had *“gekwetst met wapentuig dat uit het arsenaal van België's meest Dietsvijandige historicus ontvreemd is”*.⁵⁵

Geyl heeft zijn onzinnige strijd tegen Pirenne kunnen volhouden, ondanks de afkeuring van de Nederlandse historici, maar met de steun van de revanchistische

53. In de *Geschiedenis van de Nederlandsche Stam, I*, stond op de pagina's 570-571 dat *“de Franssprekende en de Dietssprekende gewesten zich elk van hun eigen aard bewust werden (...) De Walen begonnen zich wel degelijk hun oude veten met de Dietse Vlamingen te herinneren, en werden zich hun rasgemeenschap tegenover de onze bewust.”*

54. J. Huizinga, *Briefwisseling*, Utrecht-Antwerpen, 1991, nr. 961.

55. C. Gerretson, *Verzamelde Werken, III*, Baarn, 1974, pp. 5-7.

Duitse *Westforschung*.⁵⁶ “Ik had in Duitsland enige bekendheid verkregen door mijn historische beschouwingen, die bij zekere nationalistische tendenties daar natuurlijk goed aansloten.” In april 1928 sprak hij op de Tagung der Stiftung für deutsche Volks- und Kulturbodenforschung in Kleef, over *Einheit und Entzweiung in den Niederlanden*. In deze voordracht bereikte hij het toppunt in zijn gebruikelijke karikaturisering van het Verenigd Koninkrijk van Willem I en de Belgische Revolutie, die hij in de geest van Arndt noemde “een nieuwe en gevaarlijke fase van dat eeuwenoud noordwaarts dringen van Frankrijk”.⁵⁷ “Ik heb daar echt genoten (...) Ik heb hier meer begrip voor de historische problemen gevonden dan in Engeland in al die jaren (...) Bovendien verdiepen veel van die West-Duitse historici zich (niet altijd zonder bijbedoelingen, weet ik nu beter dan toen) in onze zaken.” Hij kon zijn propagandistisch anti-Belgisch stuk publiceren in de *Historische Zeitschrift*. Later zou hij in “heel prettige aanraking” komen met de historicus Franz Petri: “Hij nam op echt Duits grondige wijze stelling tegenover het conflict van mijn zienswijze en die van Pirenne, en heeft in de *Rheinische Vierteljahrschrift* de uitvoerigste en interessantste [later toegevoegd: lang niet onkritische!] beschouwingen achtereenvolgens over deel I en II van de *Geschiedenis van de Nederlandsche Stam* geschreven die ergens maar verschenen zijn.” (pp. 206-207) Geyl had zelf niet nagelaten om ook in het *Historische Zeitschrift* zijn aanvallen op Pirenne en op België te herhalen. Hij bleef actief in de *Westforschung* en hoopte zelfs dat hij van Londen zou kunnen worden overgeplaatst naar Keulen.

EEN EINDOORDEEL

In 1983 stelde ik, in de eerste versie van mijn artikel *De Groot-Nederlandse Geschiedschrijving*, dat Geyls *Stam* niet alleen voor de middeleeuwen en de Bourgondische tijd, maar ook voor de scheuring in de zestiende eeuw sterk afhankelijk was van de ‘Histoire de Belgique’: “Hij benadrukte een aantal elementen die in de calvinistische traditie verwaarloosd waren (...) Zowat al datgene waarop Geyl in zijn *Groot-Nederlandse visie* de nadruk legde, was al door Pirenne beklemtoond: de opgestapelde onvrede, al onder Karel V; de godsdienstige onverdraagzaamheid als oorzaak van de splitsing in de *Generaliteit-in-opstand*; de militaire en geografische factoren die bepalend waren voor de scheuring, met vooral de buitenlandse factoren als oorzaken; de kwalitatief belangrijke uitwijking uit het Zuiden naar het Noorden; de gedwongen

56. Zie meer daarover in L. Wils, *Pieter Geyl tegenover Henri Pirenne*, in: F.W. Lantink (red.), *Nationalisme en historiografie [...]*, pp. 18-31. Hernomen in L. Wils, *Van de Belgische naar de Vlaamse natie [...]*, pp. 183-196. Over de *Westforschung*: B. Dietz, H. Gabel & U. Tiedau (Hrsg.), *Griff nach dem Westen. Die ‘Westforschung’ der völkisch-nationalen Wissenschaften zum nordwesteuropäischen Raum (1919-1960)*, Münster-New York-München-Berlin, 2003.

57. Hoe Geyl in de loop van de jaren 1920 zijn propagandistische voorstelling van de Belgische Revolutie steeds verder verdraaide, heb ik beschreven in L. Wils, *De zogenaamde Groot-Nederlandse geschiedenis [...]*, pp. 386-394.

protestantisering aan de ene kant en de gedwongen re-katholisering aan de andere kant, tijdens de volgende decennia.”⁵⁸

Mijn collega Jan Craeybeckx vroeg me om mijn stelling te ontwikkelen op het colloquium over de scheiding der Nederlanden, op 22-23 november 1985 in Brussel. Ik antwoordde dat, beter dan een herhaling van mijn uiteenzetting, hij het oordeel kon vragen van Piet Blaas, de specialist historiografie uit Rotterdam, die mij had geschreven dat hij het niet helemaal eens was met mijn artikel.⁵⁹ Blaas hield op het colloquium dan een gedegen uiteenzetting over *De visie van de Groot-Nederlandse historiografen: Aanleiding tot een nieuwe historiografie?*, speciaal betreffende de scheiding in de zestiende eeuw.

Hij begon *“dat de invloed van Geyls Groot-Nederlandse geschiedschrijving in België niet moet worden overschat. Hij is gering geweest. Wat Geyl als historiografische vernieuwing in Nederland bracht inzake de bestudering van de zestiende eeuw (en dat deed hij), kon in België in veel mindere mate als vernieuwend ervaren worden. Hoe vreemd dat op het eerste gezicht ook mag lijken, juist het werk van Pirenne is hiervan de oorzaak. Want als iemand van de ‘historische gebondenheid van de Nederlanden’ in de zestiende eeuw en daarvóór overtuigd was (in politiek, economisch en cultureel opzicht) dan was hij het wel (...)”*⁶⁰ Geyls soms heftig anti-Pirennisme mag ons dit belangrijke punt van overeenkomst niet doen vergeten. Ik kom later nog terug op Pirennes Bourgondisch perspectief, dat even of nog meer kaderverbrekend heeft gewerkt dan Geyls Groot-Nederlands perspectief.”

Blaas ging verder dat *“Geyls zogeheten rivierentheorie”, namelijk dat de geografische gesteldheid mede de militaire verrichtingen bepaalde en daardoor de scheuring, “niet zo nieuw is en reeds grotendeels bij Pirenne is te vinden. Pirenne besteedde inderdaad veel aandacht aan de geografisch-militaire situatie en zijn beschouwingswijze vertoont gelijkenis met die van Geyl. De overeenkomst tussen Pirenne en Geyl inzake de oorzaken van de scheuring wekte bij Romein verbazing en dat niet zonder reden gezien Geyls felle uithalen aan het adres van Pirenne in vroeger jaren.”*⁶¹ Noch van toeval, noch van plagiaat is hier evenwel sprake (...) De ironie wil dat Geyl zelf – mijns inziens onbewust – een Pirennistische vertaling van het Groot-Nederlandse

58. L. Wils, *De Groot-Nederlandse Geschiedschrijving*, in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, jg. 51, 1973, pp. 322-366; bijzonder pp. 341-342.

59. Hij schreef me op 28 november 1983: *“Ik heb met plezier het hele stuk gelezen en al kan ik met de grote lijn wel instemmen, ik zou toch op tal van punten de accenten wat anders willen leggen.”* – Eigenlijk lijkt er mij niet veel meer dan een verschil in formulering te bestaan tussen mijn opvatting en die van Blaas, zowel over de politiek als over de geschiedschrijving van Geyl en Gerretson. Zie P. Blaas, *Geyl en Gerretson: het gedachtegoed der Groot-Nederlandse beweging*, in: P. Blaas, *De burgerlijke eeuw [...]*, pp. 156-170, en zijn artikel geciteerd in noot 63.

60. Zie hierover ook E. Baudart, *La nation des Pays-Bas anciens devant l’histoire*, in: *Miscellanea Historica in honorem Leonis van der Essen*, Bruxelles-Paris, 1947, pp. 15-31.

61. Ook in 1942 nog, in de *Autobiografie*.

perspectief gaf in zijn Utrechtse oratie van 1936."⁶²

Ik denk dat Geyl er zich heel duidelijk van bewust was, dat hij ook voor de zestiende eeuw 'een aftreksel' leverde van de 'Histoire de Belgique', hij die aan Gerretson bekende over zijn werk aan de *Stam*: "Dan lijkt het me weer zo dilettantisch, zo'n aftreksel van wat anderen gezegd hebben. Pirenne is een verbazende kraan. Hij wist er wat van, van de Middeleeuwen en de Bourgondische tijd. Ik niet." En Geyl bleef ook na de oorlog nog een pirennistisch (of Bourgondisch) perspectief afwijzen. Toen hij tot vier keer toe werd aangezocht om mee te werken aan de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, weigerde hij telkens, om "princiële redenen".⁶³

Dat Geyl toch, anders dan op de Belgische geschiedschrijving, een positieve invloed heeft uitgeoefend op de Noord-Nederlandse historiografie, is te danken aan wat de bezorgers van zijn *Autobiografie* noemen "zijn zelfbewuste en atheïstische individualisme". (p. 388) Het huidige Nederland is gegroeid uit de Bourgondische staat-met-zwaartepunt-in-Vlaanderen-en-Brabant, door een afscheiding die Holland tot het centrum maakte en het calvinisme tot dominante ideologie. Vandaar dat een geschiedenis van Nederland noodzakelijk mank loopt wanneer ze verder wil teruggaan dan 1572, maar noodzakelijk onvolledig is wanneer ze pas daar zou beginnen. Deze spanning moest door de niet-calvinisten het scherpst worden aangevoeld, degenen voor wie 1572 niet het begin kon zijn. Daarom verkozen in de negentiende eeuw katholieke Hollanders als J. Alberdingk Thijm en W.J.F. Nuyens een algemene geschiedenis van de Nederlanden, boven het halfslachtige van P.J. Blok en andere traditionele historici, die wel vóór 1572 begonnen maar ook dan het graafschap Holland in het centrum plaatsten. De onkerkelijke Geyl kon de traditionele protestantse voorstelling gemakkelijker verlaten, en hij kreeg daarvoor instemming bij katholieken van Noord en Zuid. Zijn aanvallen op de "klein-Nederlandse" geschiedschrijving hebben bij zijn Nederlandse vakgenoten de weg vrijgemaakt voor een gedeconfessionaliseerde voorstelling, en ook voor de "Bourgondische" of pirennistische geschiedschrijving, onder meer in de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*.

Zoals zijn Groot-Nederlandse geschiedschrijving dus positieve resultaten heeft gehad, al hield ze over België een bewuste geschiedvervalsing in,⁶⁴ zo moet

62. P. Blaas, *De visie van de Groot-Nederlandse historiografen: aanleiding tot een nieuwe historiografie?*, in: J. Craeybeckx, F. Daelemans & F. Scheelings, (ed.), *1585: op gescheiden wegen... Handelingen van het colloquium over de scheiding der Nederlanden, gehouden op 22-23 november 1985 te Brussel*, Leuven, 1988, pp. 197-220. Hernomen in P.B.M. Blaas, *Geschiedenis en nostalgie... Verspreide historiografische opstellen*, Hilversum, 2000, pp. 154-169.

63. J. Tollebeek, *De toga van Fruin [...]*, p. 339.

64. Niet alleen wat hij over Pirenne schreef. Met zijn voorstelling van het Verenigd Koninkrijk van Willem I en de Belgische Revolutie heeft Geyl de Hollandse historiografie daarover teruggevoerd naar het niveau van de jaren 1830; L. Wils, *De zogenaamde Groot-Nederlandse geschiedschrijving [...]*, pp. 418-424.

ook zijn politieke strijd genuanceerd beoordeeld worden. Hij zag twee mogelijkheden om België te scheuren, mits het Vlaams-nationalisme voldoende kon worden aangewakkerd. De eerste was een nieuwe oorlog, die door Duitsland zou gewonnen worden. Maar in de zomer van 1940 had hij daarover toch al gemengde gevoelens, en na zijn gijzelneming zag hij in dat die hoop een vergissing was. De tweede mogelijkheid, die hij met kracht nastreefde, was de vestiging van federalisme in België. Op 3 november 1933 schreef hij aan Herman Vos: *“Ik weet dat je in de mogelijkheid van een nationaliteitsstaat België gelooft (...) Ik geloof er niet in, ik geloof integendeel dat federalisme automatisch tot uiteenscheuring leiden zal, en wat meer is, ik hoop dat (...) uiteenscheuring en aanhechting bij Nederland.”*⁶⁵ Het lijkt er nu op dat hij heel juist gezien heeft dat federalisme tot uiteenscheuring zou leiden. Maar of ze tot de aanhechting van Vlaanderen bij Nederland zal leiden, waar het hem toch om te doen was, blijft zeer twijfelachtig.

Mijn visie op Geyl en op de Groot-Nederlandse beweging in haar geheel is, ook na lezing van zijn *Autobiografie*, nog dezelfde die ik in 1994 heb uitgedrukt in de bundeling van drie uitvoerige artikels, die ik toen heb bijgewerkt.⁶⁶ Alles samen beoordeel ik Geyl ongeveer zoals hijzelf in 1955 de geschiedschrijver van de Franse Revolutie Jules Michelet (1798-1874). Hij klaagde toen aan *“dat onder het mom van wetenschap aan de Universiteit een Revolutie-cultus werd gepleegd, die onhistorisch en, politiek gezien, gevaarlijk was (...) En groot blijft hij, groot door de hartstocht van zijn toewijding, door zijn leven-wekkende verbeelding, door zijn liefde, het zij zo, maar een liefde die wel bij uitstek aan die kwaal leed waarvan de volksmond de liefde beschuldigt: dat zij blind is. Blind, bij een soms verbazende helderziendheid (...) Het ergste, en wat ik persoonlijk slecht kan zetten, is die onmacht van het oordeel tegenover emotie en sentiment, en die troebele vermenging van de twee, die sentimentaliteit, die valse pleitredenen om wat krom is recht te praten. Groot blijft hij (...) Ik wil Michelet tenslotte, ik moet hem nemen zoals hij was. Maar met open ogen.”*⁶⁷

Lode Wils (°1929) is emeritus hoogleraar Nieuwste Geschiedenis aan de KULeuven. Hij is auteur van verscheidene studies over de Vlaamse en Groot-Nederlandse beweging en sinds 1981 redactielid van *Wetenschappelijke tijdingen*.

65. P. van Hees & A.W. Willemsen (sam.), *Geyl en Vlaanderen [...]*, nr. 373. In zijn *Autobiografie* noteerde hij: *“Men kon het Federaal Statuut [dat hij en Gerretson hadden opgesteld en aan Vos opgedrongen; LW] evengoed opvatten als een eerste stap op weg naar ontbinding van België. Maar om dat openlijk te zeggen was onmogelijk, was ontactisch ook.”* (p. 201)

66. L. Wils, *De Groot-Nederlandse Beweging 1914-1944*; L. Wils, *Gerretson, Geyl en Vos*; L. Wils, *De zogenaamde Groot-Nederlandse geschiedschrijving*; samen in: L. Wils, *Vlaanderen, België, Groot-Nederland [...]*, pp. 261-291, 292-320 en 384-428.

67. P. Geyl, *Michelet en zijn Franse Revolutie*, in: P. Geyl, *Verzamelde opstellen, 4 [...]*, pp. 33-34.